

Quranic Analysis of Productivity Methods in Organizational Management in the Ideologies of Imam Khamenei*

Hassan Khajewand Salehi*

Ali Agha Safari*

Abstract

In the Quranic and managerial ideologies of the wise leader of the Islamic Revolution, “productivity” is deemed among the certainties and objectives of Quranic and Islamic teachings in management. One of the concerns of Imam Khamenei (May God protect him) highlighted in various statements and messages is the issue of “productivity,” referring to it as “one of the problems” and a “poor state of the country.” This research, based on content analysis, dialectical reasoning, and investigating existing works regarding the thoughts of the revolutionary leader, aims to answer the main question: “Which Quranic documents reflect 'productivity methods' in the ideology of Ayatollah Khamenei?” According to the Quranic insights and statements of Ayatollah Khamenei, forward-thinking and future-oriented approaches involve reforming consumption patterns, optimizing resource utilization, merging knowledge with religiousness, resulting in scientific advancement, enhancing the productivity of human and natural resources, precision in production and investment management, leveraging Quranic teachings and proper understanding of Islam, extracting divine blessings from the earth through acquiring new knowledge and technologies, avoiding underutilization of capable individuals in work and employment, international cooperation with like-minded nations, preserving the dignity and respectful view of women. These are among the most significant concepts and outcomes derived from the statements and Quranic ideologies of Ayatollah Khamenei in this research.

Keywords: Imam Khamenei and Management, Organizational Productivity, Quranic

---

*. Date of Receipt: ۸/۱۴/۰۲ SH (July ۲۹, ۲۰۲۳ CE) & Date of Acceptance: ۱۲/۸/۱۴۰۲ SH (November ۲, ۲۰۲۳ CE)

*. Doctoral Graduate in Quran and Sciences (Management orientation), Al-Mustafa International University, Imam Ali ibn Abi Talib Quranic Center (Corresponding Author) - Email: h.salehi۱۰@chmail.ir

*. Assistant Professor in Quran and Sciences (Management orientation), Al-Mustafa International University, Institute of Higher Education in Quran and Hadith - Email: a.a.safari۱۳۶۴@gmail.com

تحلیل قرآنی روش‌های بهره‌وری در سازمان در اندیشه امام خامنه‌ای*

حسن خواجه‌وند صالحی* علی آقا صفری*

چکیده

در اندیشه‌های قرآنی و مدیریتی رهبر حکیم انقلاب اسلامی، «بهره‌وری» یکی از مؤکدات و اهداف مدیریتی معارف قرآنی و اسلامی بشمار می‌رود. یکی از دغدغه‌های حضرت امام خامنه‌ای (حفظه‌الله) که در بیانات و پیام‌های مختلف به آن اشاره شده است، مسئله «بهره‌وری» است که از آن به‌عنوان «یکی از مشکلات» و «وضعیت بد کشور» یاد کرده‌اند. پژوهش حاضر بر اساس روش تحلیل محتوا و روش استنتاجی و تتبع و واکاوی آثار موجود حول اندیشه رهبر انقلاب، درصدد پاسخ‌گویی به این سؤال اصلی است که «مستندات قرآنی «روش‌های بهره‌وری» در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای کدام‌اند؟». با توجه به بینش قرآنی و فرمایشات آقای خامنه‌ای، آینده‌سازی و آینده‌نگری با اصلاح الگوی مصرف و استفاده بهینه از امکانات، آمیختگی علم و دین‌داری؛ موجب بازدهی و پیشرفت علمی، ارتقاء بهره‌وری منابع انسانی و منابع طبیعی، اتقان در تولید و تدبیر در سرمایه‌گذاری، بهره‌بردن از معارف و هدایت قرآن و فهم درست اسلام، استخراج برکات الهی از زمین با کسب دانش‌ها و فنون جدید، عدم به‌کارگیری آدم‌های ناباب در کار و اشتغال، هم‌افزایی بین‌المللی با کشورهای هم‌هدف، حفظ کرامت و نگاه احترام‌آمیز به زن، از مهم‌ترین مقولات و نتایج حاصل از بیانات و اندیشه‌های قرآنی آقای خامنه‌ای به‌دست آمده در پژوهش حاضر است.

کلیدواژه: امام خامنه‌ای و مدیریت، بهره‌وری در سازمان، اندیشه قرآنی رهبر انقلاب،

ارتقاء بهره‌وری منابع انسانی و طبیعی.

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۵/۸ و تاریخ تأیید: ۱۴۰۲/۸/۱۲

* دانش‌آموخته دکتری قرآن و علوم (گرایش مدیریت) جامعه المصطفی العالمیه، مرکز قرآنی امام علی بن ابیطالب ع، (نویسنده مسئول): h.salehi110@chmail.ir

* استادیار قرآن و علوم (گرایش مدیریت) جامعه المصطفی العالمیه، مجتمع آموزش عالی قرآن و حدیث: a.a.safari1364@gmail.com

مقدمه

بهره‌وری در جامعه اسلامی به عنوان یکی از مسائل مهم و حیاتی مطرح است. یکی از مشکلاتی که امروزه جامعه اسلامی را در عرصه خرد و کلان فراگرفته کم‌توجهی به مقوله «بهره‌وری» است که پیامدهای زیان‌بار آن را می‌توان در درون خانواده ایرانی و عرصه اجتماع و اقتصاد کشور جست‌وجو کرد. این معضل، سبب شده است کشور ما با وجود دارا بودن ظرفیت‌های عظیم مادی (منابع سرمایه‌ها)، نیروی انسانی کارآمد و معنوی برخوردار از آموزه‌های ارزشمند دینی، نتواند به جایگاه مطلوب در میان دیگر کشورهای توسعه‌یافته دست یابد.

امام خامنه‌ای (حفظه‌الله) از این معضل اجتماعی، به‌عنوان «یکی از مشکلات» و «وضعیت بد کشور» یاد کرده است: یکی از مشکلات کشور کاهش بهره‌وری است؛ یعنی به‌تناسب آن مقداری که هزینه مصرف می‌کنیم، از این هزینه‌مان بهره‌برداری نمی‌کنیم؛ در بخش‌های مختلف همین جور است؛ بهره‌وری در کشور کم است... آن مقداری که ما برق مصرف می‌کنیم، به‌اندازه متناسب با این مصرف استفاده نمی‌کنیم؛ در دنیا به‌طور متوسط از ما جلو هستند؛ ما در زمینه بهره‌وری عقیمیم، و در موضوعات دیگر هم همین جور است (بیانات مقام معظم رهبری در سخنرانی نوروزی خطاب به ملت ایران، ۱۴۰۱/۰۱/۰۱، <https://khl.ink/f/49886>). استعمال حدود ۶۵ باره واژه «بهره‌وری» در بیانات رهبر حکیم انقلاب اسلامی در طی سالیان مختلف؛ از اهمیت این موضوع در سیره مدیریتی ایشان در حکومت اسلامی (جمهوری اسلامی) حکایت دارد.

در جامعه اسلامی، بهره‌وری باید با رعایت اصول و مبانی دینی و اخلاقی صورت گیرد. برای رفع مشکلات بهره‌وری در جامعه، باید از راهکارهای مختلفی استفاده کرد. در ادامه، پس از اشاره به پیشینه و تبیین مفهوم بهره‌وری، مهم‌ترین باید‌ها و نبایدها و روش‌های دستیابی به این مهم (بهره‌وری) بر اساس اندیشه‌های مدیریتی-قرآنی امام خامنه‌ای با روش

تحلیل محتوا و روش استنتاجی و با تتبع و استخراج گزاره‌های مرتبط، بررسی و تحلیل می‌شود.

پیشینه

با توجه به بررسی‌های انجام‌شده، چند تحقیق علمی در مورد بهره‌وری در سازمان‌ها با رویکرد فرهنگی و با استفاده از بیانات و اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله‌العالی) انجام شده است. این تحقیقات عبارت‌اند از:

۱. مقاله «بررسی اندیشه‌های امام خامنه‌ای در خصوص استفاده از تجارب، پرهیز از اسراف، دوباره‌کاری و موازی‌کاری برای کاهش هزینه‌ها و افزایش بهره‌وری با بهره‌گیری از مدیریت درس‌آموخته‌ها» (۱۳۹۷)، تألیف ایمان رجبی‌فرد. ۲. کتاب: «راهکارهای ارتقاء بهره‌وری مجموعه‌های فرهنگی انقلابی» (۱۳۹۸)، که دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای، آن را تألیف کرده است. هر یک از نوشته‌های مذکور، به‌طور خاص و معین به موضوع «روش‌های بهره‌وری در سازمان در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)» نپرداخته است.

پژوهش حاضر نیز با هدف بررسی روش‌های دستیابی به «بهره‌وری در سامان» با مراجعه به بیانات و اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای با کاربرد روش تحلیل محتوا و استنتاج به عنوان پرسش اساسی بر ساحت قدسی قرآن کریم عرضه، و پاسخ آن برداشت و مورد کاوش قرار گرفت.

مفهوم‌شناسی

برای ورود به بحث ابتدا لازم است، مفاهیم کلیدی و اصلی مقاله همچون بهره‌وری، بهره‌وری در اسلام، بهره‌وری از منظر آیت‌الله خامنه‌ای مورد بررسی قرار گیرد.

۱-۳. بهره‌وری در لغت و اصطلاح

واژه «بهره‌وری» در لغت و اصطلاح دارای معانی مختلف است. در فرهنگ لغت فارسی به «سودبرندگی»، «کامیابی»، «بافایدگی» و «بهره‌داری» ترجمه شده است (معین، فرهنگ معین، ۱۳۸۶، ص ۲۹۷). برخی با نگاه از زاویه فنی و کلاسیک آن را نسبت میان ستانده با داده دانسته (رحیمیان، بهره‌وری در نگاهی دیگر، ۱۳۷۵، ص ۲۷۲) و برخی هم ناظر بر حیات انسان، بهره‌وری را به فعلیت رساندن مفیدیت یک موضوع اعم از انسانی یا غیرانسانی برای رفع نیازهای اصلی و فرعی حیات مادی و معنوی انسان تعریف کرده‌اند (جعفری، در باره بهره‌وری، ۱۳۷۵، ص ۹۱). و از دیدگاه عالمان علم مدیریت، بهره‌وری ترکیبی از کارایی و اثربخشی است یعنی با انجام درست کارها به حداکثر کارایی برسیم و درعین حال با انجام کارهای درست به حداکثر اثربخشی دست یابیم. آژانس بهره‌وری اروپا بهره‌وری را این‌گونه تعریف نموده: بهره‌وری عبارت است از درجه استفاده مؤثر از هر یک از عوامل تولید و بهره‌وری قبل از هر چیز یک دیدگاه فکری است. هدف بهره‌وری این است که به‌طور مستمر سعی در بهبود وضعیت موجود می‌کند، بنابراین این اندیشه، بر این عقیده استوار است که امروز بهتر از دیروز می‌توانیم کار انجام دهیم و فردا بهتر از امروز (اداره آمار و برنامه‌ریزی، ۱۳۸۷، ص ۴). بنابراین بهره‌وری، استفاده درست و صحیح از امکانات و منابع انسانی جهت دستیابی به بیشترین کارایی و کمترین هدررفت منابع هست.

۳-۲. بهره‌وری در اسلام

جوهره این مفهوم نه تنها در جامعه دینی و اسلامی ما تازگی ندارد، بلکه جزو بدیهیات زندگی به شمار آمده و از مؤکدات و اهداف معارف اسلامی بشمار می‌رود. همچنین این مسئله همواره در کلام باری تعالی و معصومان علیهم السلام متجلی است؛ چراکه فلسفه آفرینش انسان، به کمال رسیدن و هرروز بهتر از روز قبل شدن است و این همان معنای بهره‌وری است. روایات با مضامین «مَنْ اسْتَوَى يَوْمَهُ فَهُوَ مَغْبُورٌ وَمَنْ كَانَ آخِرُ يَوْمِيهِ شَرَّهُمَا فَهُوَ مَلْعُونٌ، وَمَنْ لَمْ يَعْرِفِ الزِّيَادَةَ فِي نَفْسِهِ فَهُوَ فِي نُقْصَانٍ وَمَنْ كَانَ إِلَى النُّقْصَانِ

فَالْمَوْتُ خَيْرٌ لَهُ مِنَ الْحَيَاةِ» (مجلسی، بحارالانوار، ج ۷۸، ص ۳۲۷ / آمدی، غررالحکم، ص ۲۲۸ / نوری، مستدرک الوسائل، ج ۱۲، ص ۱۵۰)؛ بیانگر آن است که اسلام، انتظارش از انسان، این است که از بزرگ‌ترین سرمایه زندگی‌اش که «عمر» باشد بیش‌ترین بهره و استفاده را ببرد.

بی‌شک، با توجه به دو منبع فیاض الهی (قرآن و سنت)، مفاهیم ارزشمند فراوانی از کلام باری تعالی و معصومان علیهم‌السلام می‌توان یافت که انسان را به بهره‌گیری بهینه از نعمت‌ها، فرصت‌های ارزشمند عمر، دقت و اتقان در کار، نظم و مشارکت در امور، پیش‌گیری از اسراف و ده‌ها مفهوم ارزشی دیگر فرامی‌خوانند. همه این موارد، انتظارهایی است که فرهنگ بهره‌وری امروز از انسان دارد. به‌یقین، هر تلاشی که در به فعلیت رساندن آن مفاهیم ارزشمند انجام پذیرد، کوششی در راه بهره‌ور ساختن خود و جامعه خواهد بود. اگر دنیا را با عینک توحید و چشم انبیا و اولیا ببینیم، جایی است که راه هرگونه رشد و کمال در آن به روی انسان باز است، اگر از نعیم آن به‌طور صحیح استفاده شود آدمی به ذروه اعلا و به عالم ملکوت و به جهان ملکوت و به جهان ابدی می‌رسد و هرگز حاضر نمی‌شود ثانیه‌ای از وقت خود را در غیر راه حق مصرف کند؛ در حقیقت دنیا را مقدمه آخرت گرفته و از حضيض خاک، خود را به اوج افلاک معنوی می‌رساند و اگر از چشم بی‌خبران و مادی‌گران به آن نظر شود جای عیش و نوش و ظلم و ستم و آمیختن حق به باطل و باطل به حق است؛ در این صورت از انسان چهره‌ای بدتر از گرگ و روحی بی‌معناتر از جماد و قلبی سخت‌تر از سنگ ساخته می‌شود (انصاریان، تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ج ۱، ص ۲۶۱). بهره‌وری می‌تواند بیشترین استفاده از کمترین امکانات و منابع مادی و معنوی در راه رسیدن به رشد و شکوفایی همه‌جانبه زندگی انسان باشد. منظور از امکانات و منابع مادی؛ فن‌آوری، مدیریت، نیروی انسانی و منابع طبیعی است. منظور از منابع معنوی هم ارزش‌ها، رفتارها، هنجارها، نگرش‌ها و اسلوب‌هایی است که

قابل اندازه‌گیری نیستند، ولی می‌توانند نقش مهمی در بهبود بهره‌وری به‌طور مستقیم و غیرمستقیم ایفا کنند (بافکار، بهره‌وری در پرتو اسلام، ۱۳۸۴، ص ۱۰).

۳-۳. بهره‌وری از منظر آیت‌الله خامنه‌ای

رهبر حکیم انقلاب در تعریف «بهره‌وری» فرمودند: ارتقای بهره‌وری معنایش این است که ما بتوانیم از آنچه که داریم، بهترین استفاده را بکنیم. از نفت موجود، از گاز موجود، از کارخانه موجود، از راه موجود و از آنچه که در اختیار هست، بیشترین و بهترین استفاده را بکنیم (بیانات در حرم مطهر رضوی، ۱۳۸۸/۰۱/۰۱، <https://khl.ink/f/6082>، ۱۳۹۳/۱/۱ / <https://khl.ink/f/25993>). بر این اساس چنین به نظر می‌رسد که بهره‌وری، یک تدبیر عملی و نوعی مهارت باشد؛ یعنی مهارت بیشتر و بهتر استفاده کردن از سرمایه‌ها و امکانات موجود برای دستیابی به محصول و نتایج بهتر و بیشتر. نقطه مقابل «بهره‌وری» در اندیشه رهبر انقلاب، به معنای «استفاده غلط از امکانات و فرصت‌ها؛ یعنی اسراف یا بی‌استفاده گذاشتن امکاناتی که در اختیار است» آمده است (بیانات در اجتماع زائران و مجاوران حرم مطهر رضوی، ۱۳۸۹/۰۱/۰۱، <https://khl.ink/f/9054>).

روش‌های بهره‌وری در سازمان» در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای

«روش‌های بهره‌وری در سازمان» در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای در پنج محور؛ تقریب، بررسی و تحلیل می‌شود.

۴-۱. آینده‌سازی و آینده‌نگری با اصلاح الگوی مصرف

در دنیای امروز، بسیاری از کسانی که ابزار تولید در دست آن‌ها وجود دارد، به جهت رویکرد مادی‌گرایی صرفاً به درآمد و سود بیشتر می‌اندیشند؛ لذا توجه آن‌ها به بهره‌وری تنها از آن حیث است که به تولید بیشتر می‌انجامد و موجب سود بیشتر می‌شود؛ اما از حیث مصرف‌کنندگان، نه تنها دغدغه‌ای برای هدررفت سرمایه‌های آن‌ها ندارند که مشوق مصرف‌گرایی بیشتر نیز می‌باشند تا سود بیشتری به دست بیاورند. در مقابل این تفکر مادی،

منطق اسلام بر این است که در جهت خرج و مصرف نیز باید رعایت بهره‌وری بشود و از هدررفت سرمایه‌ها جلوگیری شود. مقام معظم رهبری در تبیین این منطق اسلام چنین می‌فرماید:

آنچه امروز در دنیا در باره امور مالی مطرح است، بحث از درآمد و کسب ثروت است؛ ولی در باره مصرف بحثی نمی‌کنند؛ برای نمونه، از این بحث می‌کنند که ابزار تولید، از آن دولت است یا ملت؟ اما چنانچه کسی از راه مشروعی، درآمدی به دست آورد، آیا حق دارد آن را در هر راهی که دلش خواست صرف کند؟ آیا کارگر روسی یا چینی که از دولت حقوق می‌گیرد و در جامعه‌ای سوسیالیست زندگی می‌کند که ابزار تولید، مال دولت است، و از نظر مکتب سوسیالیست نیز این حقوق، مال مشروعی است، حق دارد با آن پول، شراب بخرد؟ مکاتب دنیا در این باره بحث نمی‌کنند، اما اسلام به این مهم پرداخته است و روی آن خیلی تکیه دارد. به فرض، مال را از راه مشروع به دست آوردی، اما در خرج کردن آن آزاد نیستی، و این اشتباهی است که اتفاقاً مردم ما هم گرفتار آن شده‌اند. اگر بگویند: «چرا پول دادی و فلان جنس لوکس را گرفتی؟»، حق ندارد بگوید: «پول مال خودم بود، حق داشتم، تو چکار داری!» در منطق اسلام، اسراف، ممنوع است: «كُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لَا تُسْرِفُوا» (اعراف/۳۱) (خامنه‌ای، بیان قرآن: تفسیر سوره براءت، ص ۳۹۱).

چون طبع زیاده‌طلب انسان، ممکن است از این دو دستور «كُلُوا وَ اشْرَبُوا» سوءاستفاده کند و به جای استفاده عاقلانه و اعتدال‌آمیز از پوشش و تغذیه صحیح، راه تجمل‌پرستی و اسراف و تبذیر را پیش گیرد، بلافاصله اضافه می‌کند ولی اسراف نکنید که خدا مسرفان را دوست نمی‌دارد «وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ». کلمه "اسراف" کلمه بسیار جامعی است که هرگونه زیاده‌روی در کمیت و کیفیت و بیهوده‌گرایی و اتلاف و مانند آن را شامل می‌شود، و این روش قرآن است که به هنگام تشویق به استفاده کردن از مواهب آفرینش، فوراً جلوی سوءاستفاده را گرفته و به اعتدال توصیه می‌کند (مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ۱۳۷۱، ج ۶، ص ۱۴۹).

صاحب تفسیر اطیب البیان در تفسیر «وَلَا تُسْرِفُوا» می‌نویسد: اسراف زیاده‌روی در مصرف است مقابل تقتیر که در مصارف لازمه هم کوتاهی کند و صرف نکند و مقابل تبذیر که بیجا و در مصارف غیرعقلایی و غیرمشروع صرف کند و مقابل قصد و اقتصاد که میانه‌روی که صرف در مصارف مشروع عقلایی کند و بالجمله چهار عنوان است: اسراف، تقتیر، تبذیر، قصد. فقط قصد، ممدوح است و مطلوب و آن سه، مذموم و مبعوض و حرام است؛ بلکه اسراف از معاصی کبار شمرده شده و آیات شریفه در مذمت او نازل، من جمله همین آیه «إِنَّهُ لَا يَحِبُّ الْمُسْرِفِينَ» زیرا عدم حب الهی، دال بر مبعوضیت است بخصوص در مقام، که به منزله علت تحریم است (طیب، اطیب البیان فی تفسیر القرآن، ج ۷، ص ۳۰۷).

امام صادق علیه السلام در تفسیر آیه «وَلَا تُسْرِفُوا»، مرز بهره‌وری‌های حلال و حرام را به خوبی تبیین نموده، فرمودند: «آیا گمان میکنی که خداوند، با کرامت خویش، بعضی را مال بخشیده و برخی دیگر را خوار شمرده و مال را از آنان دریغ فرموده است؟ چنین نیست؛ بلکه مال از آن خداوند است و آن را نزد انسان، امانت می‌نهد و آدمیان را مجاز می‌شمرد که با میانه‌روی، بخورند و بیاشامند و بپوشند و زناشویی کنند و سواری بگیرند و بیشتر از این حد را به مؤمنان فقیر ببخشند و نیازهای آنان را برآورده سازند. آن کس که چنین کند، آنچه می‌خورد و می‌آشامد و سوار می‌شود و به زناشویی می‌گیرد، حلال است؛ و آن کس که از این حد بگذرد، بهره‌وری‌هایش حرام است» (حرعاملی، ۱۴۱۶، ج ۱۱، ص ۵۰۰/حائری طهرانی، ۱۳۳۷، ج ۱۰، ص ۲۱۲/محمدی‌ری‌شهری، ۱۴۳۲، ج ۵، ص ۶۰/مغنیه، ۱۴۲۴، ج ۲، ص ۲۱۹/الهامی‌نیا، ۱۳۷۶، ص ۱۴۵/مکارم شیرازی، ۱۳۹۰، ج ۲، ص ۳۶۰).

در حوزه اسراف در کشور، آمارهای تکان‌دهنده‌ای وجود دارد. مقام معظم رهبری در رابطه با اسراف در قلم‌های مهم مصرفی کشور (نان، آب و انرژی) می‌فرمایند: برحسب بررسی میدانی‌ای که در تهران و بعضی از مراکز استان‌ها شده است، گفته می‌شود که ۳۳

درصد نان ضایعات است. یک‌سوم همه نانی که در این شهرها تولید می‌شود، دور ریخته می‌شود. فکرش را بکنید شما؛ یک‌سوم! آن وقت کشاورز ما با آن زحمت گندم را تولید کند و اگر یک سالی بارندگی کم بود -مثل سال گذشته که تولید گندم در کشور کم شد- دولت از پول عمومی، از بودجه مردم گندم از خارج وارد کند، این گندم آرد بشود، خمیر بشود، نان بشود، بعد یک‌سوم از این همه ثروت دور ریخته شود. چقدر تأسف آور است! متأسفانه این واقعیت دارد، این هست. در مورد آب بررسی‌هایی که کرده‌اند، می‌گویند تلفات آب در مصرف خانگی تا حدود ۲۲ درصد است. کشور ما کشور پرآبی نیست. حداکثر صرفه‌جویی را ما مردم ایران در آب باید انجام دهیم... آنچه برحسب بررسی‌ها به‌عنوان آمار در اختیار ماست، ما مجموعاً بیش از دو برابر مصرف متوسط جهان در انرژی -چه برق، چه حامل‌های انرژی- مصرف می‌کنیم؛ یعنی نفت، گاز، گازوئیل، بنزین. مصرف این چیزها در کشور ما از دو برابر متوسط جهان بیشتر است. خوب، این اسراف است. اسراف نیست؟ در زمینه انرژی گاهی نسبت به بعضی از کشورهای پیشرفته، مصرف شدت انرژی ما هشت برابر بیشتر است! این‌ها اسراف‌هایی است که در جامعه دارد انجام می‌گیرد (خامنه‌ای، معیشت مؤمنانه، ۱۳۹۸، ص ۵۹/بیانات در حرم مطهر رضوی، ۱۳۸۸/۰۱/۰۱، <https://khl.ink/f/۶۰۸۲>). بنابراین مصرف نادرست (اسراف) از امکانات و نعمت‌ها، موجب هدررفت سرمایه‌ها و کاهش در بهره‌وری خواهد شد.

اقدامات ضروری جهت تحقق اصلاح مصرف

جهت تحقق اصلاح مصرف، باید اقدامات جدی در چند عرصه صورت بگیرد:

الف. اقدام اول: ضرورت برنامه‌ریزی برای مبارزه با اسراف

جلوگیری از هدررفت منابع و امکانات جهت پیشرفت و بهره‌وری بیشتر، تنها با تذکر و نصیحت کردن، امکان تحقق ندارد، بلکه بر حاکمان و مدیران جامعه لازم است که در سطوح مختلف، برنامه‌ریزی‌های لازم را تنظیم و اجرا نمایند:

یک اقدام اساسی در زمینه همین پیشرفت و عدالت... مبارزه با اسراف، حرکت در سمت اصلاح الگوی مصرف، جلوگیری از ولخرجی‌ها و تضييع اموال جامعه است؛ این بسیار مسئله مهمی است... لازم است به عنوان یک سیاست، ما مسئله صرفه‌جوئی را در خطوط اساسی برنامه‌ریزی‌هایمان در سطوح مختلف اعمال کنیم. مردم عزیزمان توجه داشته باشند که صرفه‌جوئی به معنای مصرف نکردن نیست؛ صرفه‌جوئی به معنای درست مصرف کردن، بجا مصرف کردن، ضایع نکردن مال، مصرف را کارآمد و ثمربخش کردن است... در آیات شریفه قرآن بارها راجع به پرهیز از اسراف در امور اقتصادی تأکید شده... اسراف، هم لطمه اقتصادی می‌زند، هم لطمه فرهنگی می‌زند. (بیانات در حرم مطهر رضوی، ۱۳۸۸/۰۱/۰۱، <https://khl.link/f/6082>).

ب. اقدام دوم: مطالبه و اصلاح الگوی مصرف مسئولان و مدیران

اثرپذیری و هم‌رنگ شدن با دیگران مخصوصاً افراد پرنفوذ و باشخصیت و انسان‌هایی که از صفات کمالی و معنوی بالایی برخوردارند، یکی از اصول مسلم روانی است. مقام معظم رهبری، سعادت بشریت را در الگوگیری مدیریتی از نوع مدیریت امیرالمؤمنین و پیامبر اسلام ص دانسته و می‌فرماید:

اسلام برای سعادت بشریت، مدیریتی از نوع مدیریت امیرالمؤمنین را لازم می‌داند، که البته امیرالمؤمنین در این قسمت، شاگرد و پیرو پیغمبر است. یک چنین انسان والا و بزرگ و بی‌اعتنای به دنیا، به زروزیورها، آماده برای جان‌فشانی در راه حق و حقیقت است که می‌تواند جوامع بزرگ انسانی را نجات بدهد. تسلیم خواهش‌های نفسانی نشود، مصلحت‌های حقیر شخصی او را مغلوب حوادث بزرگ زندگی نکند. اینکه ما بارها عرض می‌کنیم پیام اسلام و پیام جمهوری اسلامی برای دنیا، پیام نویی است، یعنی این؛ این‌یک نمونه برجسته آن است (خامنه‌ای، علی، معیشت مؤمنانه، ۱۳۹۸، ص ۱۳).

الگو بودن مسئولان، ابعاد و زمینه‌های مختلف دارد و منحصر به جنبه‌های فردی نیست؛ بلکه جنبه‌های حکمرانی و مدیریتی آنان را نیز شامل می‌شود که از مواردش، استفاده

درست از منابع و امکانات کشور و هرز ندادن آن می‌باشد: اسراف فقط در زمین افرادی نیست؛ در سطح ملی هم اسراف می‌شود. همین برق و انرژی که گفتیم اسراف می‌شود، بخش مهمی از این اسراف در اختیار مردم نیست؛ در اختیار مسئولین کشور است. این شبکه‌های ارتباطاتی، شبکه‌های انتقال برق، سیم‌های برق، این‌ها وقتی فرسوده بشود، برق هدر می‌رود. برق را تولید کنیم بعد با این شبکه فرسوده آن را هدر بدهیم، که بخش مهمی هدر می‌رود. یا شبکه‌های انتقال آب اگر فرسوده باشد، آب هدر می‌رود. این‌ها اسراف‌های ملی است، در سطح ملی است؛ مسئولین آن، مسئولین کشورند. اسراف در سطح سازمان هم اتفاق می‌افتد. رؤسای سازمان‌های گوناگون مصرف شخصی نمی‌کنند، اما مصرف بی‌رویه در مورد سازمان خودشان اتفاق می‌افتد؛ تجمّلات اداره، اتاق کار، تزئیناتش، سفرهای بیهوده، مبلمان‌های گوناگون؛ باید با مراقبت و نظارت از این کارها جلوگیری کرد. هم در سطح دولت، هم در سطح احاد مردم، هم در سطح سازمان‌ها بایستی نگاه عیب‌جویانه‌ای به اسراف وجود داشته باشد. همان‌طور که عرض کردیم، با حرف هم تمام نمی‌شود؛ باید برنامه‌ریزی کنند. قوه مقننه و قوه مجریه موظفند به پیگیری. برنامه‌ریزی کنند، قانون‌گذاری کنند، قانون را با قاطعیت تمام اجرا کنند. این پیشرفتی که ما در این ده سال خواهیم داشت، بخش مهمش مربوط به همین قضیه است. (بیانات در حرم مطهر رضوی، ۱/۱/۱۳۸۸، <https://khl.ink/f/۶۰۸۲>).

ج. اقدام سوم: اصلاح سبک زندگی خانوادگی مسئولان و مدیران

نقش‌الگویی مسئولان در جامعه، منحصر در شخص و زندگی فردی آنان نیست؛ بلکه سبک زندگی خانوادگی آن‌ها نیز در ایجاد و تغییر فرهنگ بهره‌وری در جامعه نیز نقش دارد. مقام معظم رهبری با اشاره به نقش‌الگویی خانواده مسئولان فرمودند:

مصرف باید در حد لازم باشد نه در حد اسراف. خانم‌های کسانی که همسرانشان یا خودشان مسئولیت‌هایی در بخش‌های مختلف کشور دارند، باید از لحاظ دوری از اسراف، نسبت به دیگران الگو باشند. باید برای دیگران درس باشند و نشان دهند که شأن زن

مسلمان بالاتر از این حرف‌هاست که اسیر زروزیور و جواهرآلات و از این قبیل شود. نمی‌خواهیم بگوییم این‌ها حرام است؛ می‌خواهیم بگوییم شأن زن مسلمان بالاتر از این است که در دورانی که بسیاری از مردم جامعه ما محتاج کمک‌اند، کسانی بروند پول بدهند طلا بخرند، زینت‌آلات بخرند، وسایل زندگی رنگارنگ بخرند و در انواع و اقسام روش‌ها و منش‌های زندگی، اسراف کنند. اسراف، الگوی زن مسلمان نیست (خامنه‌ای، معیشت مؤمنانه، ۱۳۹۸، ص ۹۶).

۴-۲. آمیختگی علم و دین‌داری؛ موجب بازدهی و بهره‌وری

ایمان، در کمیت و کیفیت نیروهای انسانی و درنهایت بهره‌وری و پیشرفت امور نقش بسزایی دارد. از آنجاکه انسان مسلمان به‌شدت از هرگونه تنبلی نهی شده است، مسلمان واقعی از هر سستی که مانع بهره‌وری است، پرهیز می‌کند. ایمان، انسان مؤمن را وادار می‌کند که تن به کارهای دشوار داده و قله‌های پیشرفت و بهره‌وری از امکانات خداداد را فتح نماید:

یک نقطه دیگر در کشور ما وجود دارد که می‌تواند یک وسیله مثبت به حساب آید و آن «دین‌داری» است. در دهه‌های اخیر بخصوص از قرن نوزدهم میلادی به این‌طرف سعی کردند چنین وانمود کنند که دین‌داری، عایق و مانع علم و پیشرفت علمی است؛ اما درست به‌عکس است. پیشرفت علمی، احتیاج به‌نوعی ایمان دارد. آدم لابلالی و بی‌بندوبار و هرزه و کسی که دنبال بازده نقد و بازده شخصی است، معمولاً دنبال تحقیقات دشوار علمی نمی‌رود. اگر ایمان بتواند بر دل انسان حکومت کند، این کمک خواهد کرد که انسان دنبال کار دشوار تحقیق علمی برود؛ چون کار تحقیق علمی ضمن اینکه شیرین است، دشوار است و محرومیت و مشکلات دارد... پس، دنبال علم رفتن زحمت دارد؛ گاهی محرومیت دارد؛ گاهی مشکلات دارد. اگر ایمانی در دل انسان حاکم باشد، کمک خواهد کرد که انسان بتواند این راه دشوار را طی کند (خامنه‌ای، بیانات، ج ۲۱، ص ۳۸). در جامعه

دین‌دار، در کنار دین که محرک پیشرفت و بهره‌وری است اگر به ارتقاء مراکز علمی و تحقیقاتی توجه ویژه شود، بهره‌وری به شکل کامل‌تر تحقق پیدا خواهد کرد.

قرآن مجید، جامعه اسلامی را به تحقیق و پژوهش، دعوت می‌کند و می‌فرماید: «قُلْ اَنْظُرُوا مَا ذَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ مَا تُغْنِي الْآيَاتُ وَ التُّدْرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ (یونس/۱۰۱)». جمله «قُلْ اَنْظُرُوا» ندای الهی است که چهارده قرن است بر تارک اعصار می‌درخشد، اما مسلمانان از روز نخست تا به امروز چقدر گوش به این فرمان داده و به آن عمل کرده‌اند، متأسفانه هیئت بطلمیوسی پس از انتقال علوم یونانی به محیط اسلامی، آن‌چنان بر افکار چیره شد که همگان، این فرمان را فراموش کرده و فرضیه‌های بطلمیوسی را حقایق خلل‌ناپذیر فرض کردند. جمله «قُلْ اَنْظُرُوا» فرمان تحقیق است (سبحانی تبریزی، سیمای فرزندانگان، ۱۳۸۸، ج ۹، ص ۶۰۴).

رهبر حکیم انقلاب اسلامی با استناد به آیات قرآن کریم، بازدهی کار تحقیقاتی را به دانه‌ای که بعد از کشت هفت‌صد برابر می‌شود، تشبیه نمودند و فرمودند: این مسئله تحقیقات هم که اینجا اشاره کردند، درست است؛ حقیقتاً یک اولویت است. بازده کار تحقیقاتی و پژوهشی به چشم نمی‌آید، اما بازده آن حقیقتاً از قبیل همان چیزی است که در قرآن کریم به آن اشاره شده است: «أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ (بقره/۲۶۱)»؛ یک‌دانه‌ای است که وقتی شما کاشتید، هفت‌صد برابر به شما عوض خواهد داد. کار تحقیقات، این جور است. وقتی شما بذر سالم را، یا شیوه خوب کشاورزی را تحقیق می‌کنید، یا در زمینه یک ماده مؤثر در امر صنعت یا کشاورزی یا خدمات و غیره تحقیق می‌کنید، این موجب می‌شود که ناگهان یک سود بزرگ و همگانی برای کشور، بعد از مدتی صبر و تحمل، به دست آید. این هم یقیناً جزو اولویت‌هاست. (بیانات در دیدار نخبگان و مسئولان استان خراسان شمالی، ۱۳۹۱/۷/۲۵، <https://khl.ink/f/۲۱۳۲۰>).

بهره بردن از معارف و هدایت قرآن و فهم درست اسلام

اگر از چشم‌انداز بهره‌وری به آیات قرآن کریم و روایات ائمه معصومین بنگریم با انبوهی از معارف و مفاهیم اسلامی روبه‌رو می‌شویم که هر یک زوایای آشکار و پنهان بهره‌وری را به تصویر کشیده‌اند؛ هرچند در نگاه نخست، ارتباط میان این مفاهیم و بهره‌وری دور از ذهن به نظر برسد. اسلام به ارزش‌محوری، مثبت‌اندیشی، نظم و انضباط، شکرگزاری، انجام صحیح و کامل کارها، مدیریت و حسن تدبیر، برنامه‌ریزی و آینده‌نگری، سرعت و دقت، صرفه‌جویی، چاره‌اندیشی، تلاش و کوشش، استفاده صحیح از عمر، برخورد درست با طبیعت و بهره‌مندی از نعمت‌های خدادادی تشویق می‌کند و از تنبلی و تن‌پروری، اسراف و تبذیر، تنگ‌نظری و کوتاه‌بینی، سوء‌تدبیر، جهل، تحجر، منفی‌نگری، هدر دادن عمر و سرمایه و عدم برنامه‌ریزی بر حذر می‌دارد و در این راه انسان‌ها را به سوی الگوگیری از پیامبر و ائمه هدی سوق می‌دهد (احمدزاده، سوره عصر؛ منشور بهره‌وری قرآن کریم، ۱۳۸۹، ش ۶۳-۶۲، ص ۳۲۵).

رهبر حکیم انقلاب اسلامی، دستاوردهای حرکت به سمت معارف اسلامی و حقایق اسلامی را، درخشان و خارج از افق حدس و گمان انسان می‌داند و در این زمینه می‌فرماید: آنچه در ایران اسلامی اتفاق افتاد - یعنی آن انقلاب عظیم و تشکیل این نظام اسلامی - طرح و پرتوی از آن چیزی بود که اسلام برای انسان‌ها آورد. ملت ایران زندگی بدی داشت. ملت ایران روزگار تاریکی داشت. از شأن انسانی خود، خیلی فاصله گرفته بود. به خاطر دوری از اسلام، به او از جهت علمی و انسانی و سیاسی و اقتصادی ستم شده بود. به برکت آشنایی با اسلام و معرفت اسلام، این ملت توانست با حرکتی عظیم، خود را به سرچشمه اسلام برساند؛ احکام اسلام را برای خودش در معرض عمل قرار دهد؛ امکان عمل به این احکام را برای خودش فراهم کند؛ به اسلام بیندیشد و از آن بهره ببرد؛ در اعماق معارف اسلام غور کند و با قرآن آشنا شود... البته ما به‌قدر ظرفیت و توان و به‌قدر آنچه همت خود ما بود، پیشرفته‌ایم؛ اما این پایان راه نیست؛ این، همه ظرفیت اسلام نیست. اگر ملتی همت کند و دلسوزان این ملت وجود خود را وقف حرکت عمومی این

ملت به سمت معارف اسلامی و حقایق اسلامی کنند، آنچه به دست آن‌ها خواهد آمد، به قدری درخشان است که از افق حدس و گمان انسان هم خارج است. در زیر سایه اسلام، برای پیشرفت، میدان باز است؛ هم پیشرفت علمی، هم پیشرفت عملی، هم پیشرفت اخلاقی، هم پیشرفت سیاسی، هم عزت و اعتلای مدنی و هم آزادی و عدالت و آرمان‌های بزرگ انسانی... (بیانات در دیدار کارگزاران نظام، ۱۳۷۷/۸/۲۶، <https://khl.ink/f/۲۹۱۸>).

۴-۳. کرامت و نقش اساسی برای انسان نه ابزار تولید

نگرش قرآنی به انسان، الزاماتی به همراه دارد که هم در عالم تفکر و هم در عالم واقع دارای ارزش فراوان است. قرآن بر این مطلب فراوان تأکید می‌ورزد که انسان در نزد خداوند آفریده‌ای با کرامت و ارجمند است. خداوند با دستان خود پیکر آدم را ساخت و از روح خویش در او دمید و او را جانشین خود در زمین گردانید و به فرزندانش نیز همین مسئولیت را سپرد. در این ارتباط، خداوند متعال می‌فرماید: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا (اسراء: ۷۰)» (قرضاوی، قرآن منشور زندگی، ۱۳۸۲، ص ۱۳۱). اسلام تنها به عقیده و عبادت بسنده نمی‌کند، بلکه به انسانیت و خوبی او اهمیت می‌دهد و برای او راه‌هایی را ترسیم می‌کند که او را به زندگی پربار و موفقیت‌آمیز برساند (مغنیه، التفسیر الکاشف، ۱۴۲۴، ج ۱، ص ۱۴۲).

طبق یافته‌های برخی از پژوهش‌های علمی، مدیریت مبتنی بر کرامت انسانی؛ حدود ۶۴ درصد بر بهره‌وری و کیفیت زندگی کاری کارکنان تأثیرگذاری مثبت داشته است (فروتنی، تحلیل تأثیر مدیریت مبتنی بر کرامت انسانی بر کیفیت زندگی کاری، ۱۳۹۶، ص ۱۴۹-۱۷۸).

مقام معظم رهبری با تفکیک بینش اسلامی و بینش مادی در باره انسان که به آزادی و آزادگی و حرمت انسان بی‌اعتنایی کرده و این همه را قربانی تولید مادی می‌کند؛ کرامت انسانی را چنین تبیین نمودند: انسان محوری اسلام، اساساً اومانیزم اروپایی نیست؛ یک چیز

دیگر است. «أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ... (لقمان/۲۰)». کسی که قرآن و نهج‌البلاغه و آثار دینی را نگاه کند، این تلقی را به‌خوبی پیدا می‌کند که از نظر اسلام، تمام این چرخ‌وفلک آفرینش، بر محور وجود انسان می‌چرخد. این شد انسان‌محوری. در آیات زیادی هست که خورشید مسخّر شماسست، ماه مسخّر شماسست، دریا مسخّر شماسست؛ اما دو آیه هم در قرآن هست که همین تعبیری را که گفتیم «سَخَّرَ لَكُمْ مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ»؛ همه این‌ها مسخر شمایند بیان می‌کند. مسخّر شمایند، یعنی چه؟ یعنی توی مشت شمایند و شما می‌توانید از همه آن‌ها به بهترین نحو استفاده کنید. این نشان‌دهنده آن است که این موجودی که خدا آسمان و زمین و ستاره و شمس و قمر را مسخّر او می‌کند، از نظر آفرینش الهی بسیار باید عزیز باشد. همین عزیز بودن هم تصریح شده است: «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ (اسراء/۷۰)». این «کرّمنا بنی آدم» بنی آدم را تکریم کردیم؛ تکریمی است که هم شامل مرحله تشریح و هم شامل مرحله تکوین است؛ تکریم تکوینی و تکریم تشریحی با آن چیزهایی که در حکومت اسلامی و در نظام اسلامی برای انسان معین شده؛ یعنی پایه‌ها کاملاً پایه‌های انسانی است. (بیانات در دیدار کارگزاران نظام، ۱۳۷۹/۰۹/۱۲، khamenei.ir).

تکریم کارگر و معلم

در نگاه تکریم‌آمیز اسلام، کار و کارگر، صرفاً ابزار تولید سود برای دیگران نیستند؛ بلکه از ارزش بسیار والایی برخوردار بوده و به عنوان شهید زنده از آن‌ها یاد می‌شود. بوسه زدن پیامبر گرانقدر اسلام بر دستان کارگر، همه کرامت‌های انسانی و استعداد خدادادی او را در زمینه‌های فرهنگی، اقتصادی، اخلاقی و اجتماعی شکوفا کرده و انگیزه خدمت و بهره‌وری بیشتر او را تثبیت می‌نماید. مقام معظم رهبری در این رابطه می‌فرماید: کارگر منابع طبیعی را مورد بهره‌وری قرار می‌دهد و قابل استفاده می‌کند؛ معلّم هم منابع انسانی را استخراج می‌کند، رشد می‌دهد و مورد بهره‌برداری جامعه قرار می‌دهد. این دو، رکن اساسی جامعه‌اند. مهم هم این است که هم دو قشر معلّم و کارگر، هم بخصوص مسئولان دولتی و

هم آحاد مردم این ارزش والا را بشناسند و به آن به چشم تکریم نگاه کنند و بفهمند کارگر و تولیدکننده یعنی چه؛ بفهمند کسی که آهن‌پاره را تبدیل به یک کالای زیبا و مورد استفاده می‌کند، چه ارزشی دارد. معلّم را بشناسند و بدانند کسی که کودک ساده هیچ‌ندان را به یک انسان آگاه و یک چشمه جوشان ابتکار، استعداد، نقشه و طرح در همه مسائل زندگی تبدیل می‌کند و این ماده خام را به اینجا رسانده است، اجروقریش کجاست؛ این را همه بفهمند (بیانات در دیدار جمعی از کارگران و معلمان، ۱۳۸۲/۲/۱۰، <https://khl.ink/f/۳۱۷۳>).

هویت انسانی زن

مطالعه و دقت در نگاه قرآن به زن از بعد انسانی، این حقیقت را آشکار می‌سازد که زن، در این بعد هیچ تفاوتی با مرد ندارد. اسلام، زن را انسانی تکریم‌شده با وجودی کامل و شایستگی بسیار می‌داند که خداوند ابزارهای هدایت را در اختیار او گذاشته تا به سوی سعادت و کمال ره بسپارد. در این نگاه، زن، با بروز استعدادهای خداداد، می‌تواند در سطوح مختلف تأثیر گذاشته و فرد و جامعه را به کمال و بهره‌وری برساند. مقام معظم رهبری در تبیین جایگاه زن می‌فرمایند: همیشه به شکل غلطی در نظام‌های طاغوتی به زن نگاه شده؛ امروز در غرب هم همین جور است... زن را برای نوازش چشم مرد، برای بهره‌وری نامشروع مرد، می‌خواهند به شکل خاصی در جامعه ظاهر بشود. این، بزرگ‌ترین اهانت به زن است؛ حالا ولو با چندین لفاف تعارف‌آمیز این را بیوشانند و اسم‌های دیگری رویش بگذارند. احترام به زن این است که به زن فرصت داده بشود تا آن نیروها و استعدادهای برجسته و عظیمی را که در درون هر انسانی خدای متعال به ودیعه نهاده است -ازجمله زن و استعدادهایی که فقط در درون زنان وجود دارد- این استعدادها در سطوح مختلف بروز کند؛ در سطح خانواده، در سطح جامعه، در سطح بین‌المللی، برای علم، برای دانش و معرفت و تحقیق، برای تربیت و سازندگی. احترام به زن این است. من می‌بینم این

در جامعه ما به توفیق الهی، به فضل الهی دارد خودش را کاملاً نشان می‌دهد. (بیانات در دیدار جمعی از بانوان قرآن‌پژوه کشور، ۱۳۸۸/۷/۲۸، <https://khl.ink/f/۸۲۵۹>).

۴-۴. آموزش نیروی کار و اتقان در تولید

نیروی انسانی جذب‌شده به سازمان به‌منزله یک ماده خام، در اختیار مدیر مجموعه قرار می‌گیرد و چنانچه تحت یک نظام آموزشی صحیح مطابق با اهداف سازمان، تحت تعلیمات و کارآموزی لازم قرار بگیرد، در واقع همچون فلز به آن شکل دلخواه داده‌شده و به‌خوبی ساخته می‌شود و در نتیجه کارایی و اثربخشی آن سازمان در حد بهینه خواهد رسید. آموزش، همواره به‌عنوان وسیله‌ای مطمئن در جهت بهبود کیفیت عملکرد و حل مشکلات مدیریت مدنظر بوده و فقدان آن نیز، یکی از مسائل اساسی و حاد هر سازمانی را تشکیل می‌دهد. آموزش در تمام ادیان آسمانی از جمله اسلام، مورد تأکید فراوان قرار گرفته است. خداوند می‌فرماید: «لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ (آل عمران/۱۶۴)».

مقام معظم رهبری درباره آموزش نیروی کار می‌فرماید: یکی از عامل‌های درجه اول تولید ثروت در کشور عبارت است از کارگر؛ البته کارگر هر چه ماهر باشد، نوآور باشد، خلاق باشد طبعاً نتیجه کار برتر و بالاتر است. لذاست که یکی از وظایف ما در زمینه مسائل کارگری این است که بتوانیم دانش و مهارت نیروی انسانی‌مان را ارتقا بدهیم؛ این یکی از وظایف است... یکی از وظایف بنگاه‌های اقتصادی این است که بتوانند دانش و مهارت نیروی کار را، نیروی انسانی موجود را افزایش بدهند و ارتقا بدهند؛ این می‌تواند نتیجه مطلوبی ببخشد... اگر بهره‌وری نیروی کار ارتقا پیدا کند، کیفیت کار ارتقا پیدا خواهد کرد. همین مسئله آموزشی که عرض کردیم، اگر چنانچه تحقق پیدا کند - که قهراً نیروی کار بهره‌وری بیشتری خواهد داشت - قیمت تمام‌شده یا هزینه کار کمتر خواهد شد، این طبعاً کیفیت را ارتقا می‌دهد؛ کیفیت وقتی ارتقا پیدا بکند، قدرت رقابت بیشتر می‌شود و

رواج و رونق اقتصادی به وجود می‌آید، بخصوص در زمینه صادرات (بیانات در ارتباط تصویری با مجموعه‌های تولیدی، ۱۳۹۹/۲/۱۷، <https://khl.ink/f/۴۵۵۱۷>).

در نقطه مقابل، نیروی کار و کارگر است که در یک همکاری دوجانبه با کارفرما، طبعاً با مهارت بیشتر، با احساس مسئولیت بیشتر - که آن احساس مسئولیت، همان «فَأَحْكَمَهُ» یا «فَأَتَقَنَهُ» در روایت است - کار را محکم‌کاری کند، متقن انجام بدهد، درست انجام بدهد، سهل‌انگاری نکند که این، می‌تواند تولید و ارزش افزوده را افزایش بدهد. در اندیشه قرآنی مقام معظم رهبری، این وظیفه مشترک بین کارگر و کارفرما، از جمله اموری است که انسان را در مقابل عملکردش، مسئول و پاسخگو می‌کند:

مسئول بودن به معنای این است که ممکن است از ما سؤال کنند؛ چه چیزهایی را از ما ممکن است سؤال کنند؟ یکی سؤال از نفس اقدام به کار. دست لرزیدن خلاف مسئولیت است؛ اگر دستتان می‌لرزد، کار را رها کنید تا دیگری بگیرد؛ اصلاً مسئول نباید دستش بلرزد... دومی، چگونگی کار است از لحاظ تعادل هزینه و سود. باید کار را متعادل و درست دریاوریم، به قاعده کار را از آب دریاوریم؛ این جور نباشد که هزینه و سودش باهم متعادل نباشد؛ کار را کردیم اما پُرخرج و پُرهزینه، درحالی‌که می‌توانست در آن هزینه‌ای نشود. البته این‌ها مال قبل از سوءاستفاده است، بحث سوءاستفاده جدا است؛ این، آن‌وقتی است که شما هیچ سوءاستفاده‌ای را هم اجازه ندادید بشود اما بد تصمیم‌گیری کردید، کار را بدون تعادل سود و هزینه از آب درآوردید... سوّمین چیزی که ممکن است از ما سؤال بشود این است که آیا این کار را محکم انجام دادید یا نه؟ بادوام یا بی‌دوام؟ این روایت را من مکرّر خوانده‌ام که از قول پیغمبر (صلی الله علیه وآله وسلم) است؛ نقل شده که فرمودند: «رَحِمَ اللَّهُ امْرَأًا عَمِلَ عَمَلًا فَأَتَقَنَهُ (مسائل علی بن جعفر و مستدرکاتها، ص ۹۳)»؛ [انسان] کاری را انجام بدهد و با اتقان انجام بدهد، نه بی‌اتقان؛ همه کارها این‌جوری است؛ ما همیشه مثال می‌زدیم به کَفَاشی -- کَفَاش‌های مشهد با دست کفش می‌دوختند، از دو طرف این نخ را می‌کشیدند -- می‌گفتیم خب این را، هم می‌شود محکم کشید، هم می‌شود

نصفه‌کاره کشید. در شوقِ دوّم، دست آدم کمتر خسته می‌شود اما کار هم، کار در نمی‌آید؛ آن بخیه درمی‌روید؛ باید محکم بکشید. در همه کارها محکم کشیدن این نخ متصور است؛ در کارهای صنعتی، در کارهای عمرانی، در کارهای سیاسی، در کارهای خارجی، در کارهای فرهنگی، در یک تحقیق، در یک پروژه‌ای که در اختیار انسان قرار گرفته، در خود اداره حوزه حکومتی -- یعنی همان وزارتتان، همان مؤسسه‌تان و مانند این‌ها -- محکم‌کاری باید داشته باشید؛ آن کار را که انجام می‌دهید باید با استحکام و با اتقان انجام بدهید. این را هم از ما سؤال می‌کنند؛ اگر کار را کردیم اما محکم‌کاری نکردیم، باز هم مسئولیم؛ یعنی بایستی پاسخگو باشیم (خامنه‌ای، نهج البلاغه: شرح بخش‌هایی از نهج البلاغه، ۱۳۹۸، ص ۱۴۹).

با سرمایه‌گذاری آموزشی در سرمایه انسانی و نیروی کار، آثار عمده اقتصادی از جمله؛ افزایش بهره‌وری و سطح تولید، و بهبود شاخص‌های اجتماعی و فردی را می‌توان انتظار داشت، چرا که افراد به توانایی‌هایی دست می‌یابند که آنان را قادر می‌سازد بیشتر تولید کنند، و در نتیجه، بازگشت سرمایه، در قالب درآمدهای بالاتر حاصل می‌گردد. مقام معظم رهبری یکی از نقاط حسّاس و اساسی در افزایش بهره‌وری را، اقتصاد دانش‌بنیان می‌داند و در این رابطه می‌فرمایند: اقتصاد دانش‌بنیان موجب کاهش هزینه‌های تولید می‌شود؛ بهره‌وری را افزایش می‌دهد که امروز یکی از مشکلات ما کاهش بهره‌وری است؛ کیفیت محصول را افزایش می‌دهد، بهبود می‌بخشد و محصولات را رقابت‌پذیر می‌کند؛ یعنی در بازارهای جهانی، ما می‌توانیم از این محصولات به‌عنوان محصولات رقابت‌پذیر استفاده کنیم، در داخل کشور هم همین‌جور؛ یعنی در داخل کشور هم، ولو ما در مورد واردات هم خیلی تعرفه نگذاریم و واردات سرازیر بشود، وقتی محصول داخلی کیفیت بهتری داشت، قیمت ارزان‌تری داشت، مردم طبعاً به آن اقبال می‌کنند؛ یک چنین خصوصیتی در تولید دانش‌بنیان وجود دارد. من اگر بخواهم از باب نمونه مثال بزنم، مسئله کشاورزی را مثال می‌زنم که متأسفانه بخش کشاورزی از عرصه دانش‌بنیان یک مقداری دورتر از بخش‌های

صنعت و خدمات و مانند این‌ها است. اگر ما در کشاورزی، شرکت‌های دانش‌بنیان را افزایش بدهیم و دانش را در مسئله کشاورزی به‌کارگیری کنیم، می‌توانیم در امر اصلاح بذر - که خیلی در تولید محصول کشاورزی مهم است - در مورد آبیاری نوین، در مورد شیوه‌های جدید تولید، در مورد بهره‌وری بهتر از آب و خاک - که آب و خاک دو محصول ارزشمندند که قبلاً هم اشاره کردیم - می‌توانیم حداکثر استفاده را بکنیم، بهره‌وری‌مان را افزایش بدهیم و این‌ها را اصلاح کنیم... در همه بخش‌های دیگر هم - چه بخش‌های مربوط به تولید، چه بخش‌های مربوط به خدمات - همین برکات وجود دارد؛ یعنی حجم محصول افزایش پیدا می‌کند، کیفیت بالا می‌رود، قیمت تمام‌شده کاهش پیدا می‌کند؛ در واقع دانش‌بنیان کردن تولید، بهره‌وری فعالیت‌های اقتصادی را ارتقاء می‌دهد؛ این امر مهمی است، یک نقطه حساس و اساسی است. (سخنرانی نروزی خطاب به ملت ایران، <https://khl.in/f/۴۹۸۸۶>، ۱۴۰۱/۱/۱)

۴-۵. بهره‌وری سیاسی با هویت جمعی و هم‌افزایی بین‌المللی

خداوند یکی از بزرگ‌ترین نعمت‌های خود را الفت، محبت و همدلی می‌شمرد و اعطای این نعمت را بر مؤمنان، منت می‌نهد و همواره به آنان یادآوری و سفارش می‌کند که قدر این نعمت را بدانند و برای دوام آن بکوشند: «وَأذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا» (آل عمران/۱۰۳) و «وَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ لَوْ أَنْفَقْتَ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَا أَلَّفْتَ بَيْنَ قُلُوبِهِمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ» (انفال/۶۳). اگر در جامعه‌ای روابط معنوی مطرح نباشد و اعضای آن بر اساس مصالح مادی خود، روابط اجتماعی داشته باشند و محور عواطف و دوستی‌هایشان مادیات باشد، چنین عواطفی خطرناک است و ایشان را به‌سوی شقاوت سوق می‌دهد (مصباح یزدی، انسان‌سازی در قرآن، ۱۳۹۳، ص ۳۳۱).

مهارت همدلی پلی ارتباطی است میان خود و دیگران. در سطح سیاسی، همدلی می‌تواند باعث افزایش بهره‌وری شود؛ زیرا همدلی باعث می‌شود که افراد بتوانند با یکدیگر هماهنگ شوند و برای رسیدن به هدف مشترک تلاش کنند. همچنین، همدلی باعث می‌شود که افراد بتوانند با یکدیگر در مورد نقاط قوت و ضعف خود صحبت کنند و بتوانند با یکدیگر همکاری کنند.

صریح‌ترین آیه‌ای که به موضوع همبستگی اجتماعی اشاره دارد، آیه ۱۰۳ سوره آل عمران است. در این آیه، هیچ‌یک از ویژگی‌های انسانی از جمله مشترکات قومی، خونی، نژادی، زبانی و ... به‌عنوان عامل همبستگی شناخته نشده است (مدرسی، من هدی القرآن، ۱۴۱۹ ق، ج ۱، ص ۶۲۷)، زیرا هیچ‌یک از این ویژگی‌ها برخاسته از فطرت مشترک همه انسان‌ها نیست. در نتیجه، هر چند در مواردی موجب هم‌گرایی و جمع کردن عده‌ای می‌شود، اما عده بیشتری را خارج می‌کند. این امر خود، عامل گسست و جدایی می‌شود (فضل‌الله، من وحی القرآن، ۱۴۱۹ ق، ج ۶، ص ۱۹۲). عاملی که در این آیه، مورد تأکید قرار گرفته است، پیروی عقیدتی و التزام عملی به دین اسلام است و از همگی خواسته است که به ریسمان الهی چنگ زده و از هرگونه تفرقه پرهیز کنند. نکته مهم در این آیه، این است که از مسلمانان خواسته شده، همگی به‌صورت همبسته و در قالب امت اسلامی بر محور دین اسلام و آموزه‌های آن، به‌صورت یک اجتماع واحد جمع شوند و به ریسمان الهی چنگ بزنند، نه آنکه هر یک از آن‌ها به‌صورت جداگانه و فردی مؤمن شوند و ایمان بیاورند (ابن عاشور، التحرير و التنویر، بی تا، ج ۳، ص ۱۷۴/ زحیلی، التفسیر الوسیط للقرآن الکریم، ۱۴۲۲ ق، ج ۲، ص ۱۹۹).

مقام معظم رهبری در ذیل آیه ۱۰۳ آل عمران «وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا (آل عمران/۱۰۳)»، می‌فرماید: اعتصام به حبل‌الله برای هر مسلمان یک وظیفه است؛ اما قرآن اکتفا نمی‌کند به اینکه ما را به اعتصام به حبل‌الله امر کند، بلکه به ما می‌گوید که اعتصام به حبل‌الله را در هیئت اجتماع انجام بدهید؛ «جمیعاً»؛ همه باهم اعتصام کنید. و این اجتماع و

این اتحاد، یک واجب دیگر است. بنابراین، علاوه بر این که مسلمان باید معتصم به حبل‌الله باشد، باید این اعتصام را به همراه دیگر مسلمان‌ها و همدست با آن‌ها انجام دهد. (خامنه‌ای، یازده گفتار پیرامون بیداری اسلامی، ۱۳۹۱، ص ۶۱).

همچنین ایشان، احساس اجتماع و بستگی و هویت جمعی را یک تکلیف برای جوانان می‌دانند؛ چراکه اگر احساس هویت جمعی وجود نداشته باشد، بسیاری از موفقیت‌ها از دست می‌رود. ایشان در این رابطه می‌فرمایند: آنچه را که من امروز به‌عنوان یک تکلیف برای جامعه جوان کشور حس می‌کنم، این است که جوانان باید از سرمایه هویت ملی و جمعی کشور، با همه وجود و همت خود دفاع کنند. هر مجموعه انسانی به یک هویت جمعی احتیاج دارد و باید احساس اجتماع و بستگی و هویت جمعی کند. در کشورهای دنیا معمولاً روی مفهوم ملیت تکیه می‌کنند. بعضی جاها هم روی قومیت تکیه می‌کنند. ملیت چیست؟ یک هویت جمعی است که با برخورداری از آن، هر کشور می‌تواند از همه امکانات خود برای پیشرفت و موفقیت استفاده کند. اگر این احساس هویت جمعی وجود نداشته باشد، بسیاری از مشکلات برای آن مجموعه پیش می‌آید و بسیاری از موفقیت‌ها برای آن‌ها حاصل نخواهد شد؛ یعنی پاره‌ای از موفقیت‌ها در یک کشور، جز با احساس هویت جمعی به دست نخواهد آمد. این هویت ملی و جمعی در کشور ما حتی از ملیت هم فراتر است. ما با اینکه ملیت را محترم و مقدس می‌شمیریم و بسیار هم روی ملیت - به معنای مثبت آن، نه به معنای منفی آن؛ همان چیزی که در عرف سیاسی دنیا به آن «ناسیونالیسم» گفته می‌شود - تکیه می‌کنیم؛ اما هویت جمعی و ملی ملت ایران، نظام اسلامی است که حتی از ملیت ایرانی، کارایی و جذابیت بیشتر و حوزه تأثیر وسیع‌تری دارد. اهمیت این هویت جمعی به این است که هم در مقیاس ایرانی دارای بازده و تأثیر است، هم در مقیاس اسلامی چنین تأثیری دارد و هم در مقیاس جهانی مؤثر است؛ یعنی چیزی که دیگر ملیت‌ها هیچ‌کدام این‌ها را ندارند؛ یک چیز فراملی است. دایره بعضی از

شعارهای فراملی، محدود است (بیانات در دیدار جوانان استان اصفهان، ۱۳۸۰/۸/۱۲، <https://khl.ink/f/3092>).

۴-۶. منابع طبیعی

ذخایر و منابع طبیعی از ارزشمندترین ثروت‌های یک کشور بوده و پشتوانه عظیمی برای اقتصاد کشور محسوب می‌شوند. به شمار می‌آیند. مقام معظم رهبری در اهمیت منابع طبیعی و بهره‌وری از آن در ذیل آیه ۲۹ سوره بقره می‌فرماید: منابع طبیعی، دنیاست؛ این آب‌ها، این ذخائر معدنی، همه این چیزهایی که در عالم طبیعت انسان ملاحظه می‌کند، این‌ها همین دنیا هستند؛ یعنی چیزهایی که اجزاء زندگی این جهانی ما را تشکیل می‌دهد. خوب، کجای این بد است. یک دسته از آثار شرعی و اسلامی و معارفی به ما می‌گوید که دنیا را آباد کنید: «هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا... (بقره/۲۹)»؛ بروید دنیا را تحقق ببخشید، آباد کنید، بهره‌برداری از نعم طبیعی را برای خودتان، برای مردم آماده کنید... خدای متعال این سفره طبیعت را برای افراد انسان گسترده است و همه آحاد انسان را سفارش کرده است، دستور داده است که این مائده طبیعی الهی را هرچه می‌توانند بالفعل تر، آماده‌تر، رنگین‌تر در اختیار افراد بشر قرار بدهند و خودشان هم بهره ببرند؛ لکن یک حدود و ضوابط و قواعدی بر این حاکم است؛ یک منطقه ممنوعه‌ای وجود دارد. دنیای ممدوح این است که انسان این سفره طبیعی الهی، این موهبت الهی را آن‌چنانی که ضوابط و قواعد الهی دستور داده است، بر طبق او رفتار کند، از حدود و ضوابط تخطی نکند، در مناطق ممنوعه قدم نگذارد (خطبه‌های نماز جمعه تهران، ۱۳۸۷/۶/۲۹، <https://khl.ink/f/3813>).

با تمام اهمیتی که منابع و ذخایر طبیعی دارد، شیوه بهره‌برداری از منابع و ذخایر کشور ما، وضعیت مطلوبی ندارد. مقام معظم رهبری قائل‌اند که امروزه با فنون و دانش‌های جدید، می‌توان بازدهی از منابع طبیعی را به چندین برابر افزایش داد: امروز دیگر آن روزی نیست که یک کشاورز در طول سی، چهل سال همیشه روی یک قسمت از زمین کار کند و یک‌مشت گندم به دست بیاورد؛ نخیر، امروز فنون جدید، دانش‌های جدید، تجربه‌های

جدید وارد میدان شده‌اند. شما می‌بینید که بازده متوسط چهار تن گندم را یک انسان باهمت، به یازده، دوازده تن در هکتار می‌رساند؛ همین کار در برنج، در زیتون و در کُزرا هم شده است. دیگر این‌طور نیست که منطقه، منطقه محدودی باشد. جوان‌ها وارد بشوند، آموزش‌های لازم را بگیرند؛ آن‌هایی که می‌توانند، تحصیلات لازم را در زمینه خاک، آب و مسائل گوناگون کشاورزی ببینند، بعد، به جان این سرزمین پُربرتکت بیفتند و برکات الهی را از آن استخراج کنند؛ این کار ممکن است. (بیانات در دیدار کشاورزان، ۱۳۸۴/۱۰/۱۴، khamenei.ir).

۴-۷. تکمیل سرمایه‌گذاری‌های نیمه‌کاره

مفهوم و مضمون آیاتی چون: «وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ شعراء/۲۱۴») و «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ (مانده/۶۷)» که به نقل فریقین مربوط به واقعه غدیر و ولایت علی علیه‌السلام است و بیانگر آن است که، مجتمع اسلامی پس از درگذشت پیامبر ص نیازمند والی و حاکمی است که امور آن را تدبیر و اداره نماید (قرشی بنایی، تفسیر احسن‌الحدیث، ۱۳۷۵، ج ۷، ص ۴۲۳ / طباطبایی، المیزان فی تفسیرالقرآن، ۱۳۹۰، ج ۶، ص ۴۸)؛ بهترین شاهد است که امامت، تداوم نبوت است و غدیر، یعنی کار ناقص و ناتمام را به سرانجام رسانیدن، و پیام غدیر آن است که هیچ کاری را نیمه‌تمام رها نکنید. تمدن نیز، در پی همین رویه و رویکرد ایجاد می‌شود که بتوانیم هر پروژه‌ای را با موفقیت به پایان برسانیم. اکنون از آفت‌های بزرگ اجتماعی ما این است که مملو از پروژه‌های ناتمام هستیم.

در اندیشه مقام معظم رهبری، سرمایه‌گذاری‌های نصفه‌کاره به معنای صرف سرمایه بدون بازده است. ایشان در این‌باره فرمودند: یک کار اولی و ابتدائی که خیلی مهم است، این است که ما در یک بخش‌هایی سرمایه‌گذاری‌های کلانی کرده‌ایم که تمام نشده، یا نیمه‌کاره رها شده، یا با کُندی پیش می‌رود؛ اولین کار این است که ما این سرمایه‌ها را زنده کنیم، احیا کنیم، یعنی این سرمایه‌گذاری را به کمال برسانیم؛ چون سرمایه‌گذاری وقتی

نصفه‌کاره می‌ماند، معنایش این است که از کیسه کشور و ملت و دولت یک پولی، یکجایی صرف شده و لکن بازده ندارد؛ باید این را به بازده برسانیم که مردم از این سرمایه‌گذاری استفاده کنند. و باید هیچ طرح بزرگ سرمایه‌گذاری در کشور بلا تکلیف نماند که این در درجه اول از وظایف [سازمان] برنامه‌بودجه است و [بعد] دستگاه‌های مختلف (خامنه‌ای)، بیانات، ج ۴۲، ص ۱۳).

نتیجه

بهره‌وری، یکی از مؤکدات و اهداف مدیریتی و تربیتی معارف قرآنی و اسلامی است. حضرت امام خامنه‌ای (حفظه‌الله) نیز به آن توجه ویژه‌ای دارند. از آنجایی که مصرف و پرهیز از اسراف و هدر رفت امکانات و نعمت‌ها در اسلام بسیار مهم است، مدیریتی از نوع مدیریت امیرالمؤمنین را لازم می‌داند. در حکومت اسلامی، به الگوگیری از آن حضرت و پرهیز از تجملات و زندگی اشرافی دعوت شده است. قرآن کریم انسان را محور توجه خود قرار داده و نگرش احترام‌آمیز به حقیقت انسان و مسئولیت وی در جهان داشته و کرامت و نقش اساسی برای انسان قائل است. همچنین، در قرآن کریم، انسان به عنوان خلیفه‌الله در زمین شناخته شده است.

منابع

قرآن‌الکریم نهج البلاغه

۱. ابن عاشور، محمدبن طاهر، التحرير و التنوير، بی‌جا، بی‌نا، بی‌تا.
۲. ابن بابویه، محمدبن علی، الأمالی، تهران: کتابچی، چاپ: ششم، ۱۳۷۶ش.
۳. احمدزاده، مصطفی، مقاله: سوره عصر؛ منشور بهره‌وری قرآن کریم، مجله: پژوهش‌های قرآنی، سال شانزدهم، شماره ۶۲ و ۶۳، پاییز ۱۳۸۹.
۴. اداره آمار و برنامه‌ریزی (۱۳۸۷) قابل دسترسی در آدرس اینترنتی:
http://www.koaj.ir/upload_images/images/doc11513_0_23-2-87
۵. آمدی، عبدالواحدبن محمد، و رجایی، مهدی، غررالْحکْم (تصحیح رجایی)، اج، قم-ایران: دارالکتاب الإسلامی، ۱۴۱۰-۱۹۹۰.
۶. انصاریان، حسین، تفسیر و شرح صحیفه سجادیه، ۱۵ج، قم-ایران: دارالعرفان، ۱۳۸۳.
۷. بافکار، حسین، بهره‌وری در پرتو اسلام، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صداوسیما، ۱۳۸۴.
۸. جعفری، محمدتقی، "در باره بهره‌وری" در دومین کنگره ملی بهره‌وری ایران، سازمان ملی بهره‌وری ایران، ۱۳۷۵.
۹. جوادی آملی، عبدالله، اسلام و محیط‌زیست، ایران-قم: اسراء، چ ۵، ۱۳۸۸ش.
۱۰. حائری طهرانی، علی، مقتنیات الدرر، ۱۲ج، تهران-ایران: دارالکتب الإسلامیه، ۱۳۳۷-۱۳۳۸.
۱۱. حرعاملی، محمدبن حسن، تفصیل وسائل الشیعه إلى تحصیل مسائل الشریعه، ۳۰ج، قم-ایران: مؤسسه آل‌البیت (علیهم‌السلام) لإحياء التراث، ۱۴۱۶ق.

۱۲. خامنه‌ای، علی، رهبر جمهوری اسلامی ایران، بیان قرآن: تفسیر سوره براءت، مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی، دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای، انتشارات انقلاب اسلامی، تهران-ایران، ۱۳۹۸ه.ش.
۱۳. خامنه‌ای، علی، رهبر جمهوری اسلامی ایران، بیانات، جلد: ۲۱، [بی‌نا]، [بی‌جا] - [بی‌جا]
۱۴. خامنه‌ای، علی، رهبر جمهوری اسلامی ایران، بیانات، جلد: ۳۷، [بی‌نا]، [بی‌جا] - [بی‌جا]
۱۵. خامنه‌ای، علی، رهبر جمهوری اسلامی ایران، معیشت مؤمنانه، تهران-ایران: مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی، دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای، انتشارات انقلاب اسلامی، ۱۳۹۸ه.ش.
۱۶. خامنه‌ای، علی، رهبر جمهوری اسلامی ایران، نهج‌البلاغه: شرح بخش‌هایی از نهج‌البلاغه، تهران-ایران: مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی، دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای، انتشارات انقلاب اسلامی، ۱۳۹۸ه.ش.
۱۷. خامنه‌ای، علی، رهبر جمهوری اسلامی ایران، یازده گفتار پیرامون بیداری اسلامی، تهران-ایران: مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی، دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای، انتشارات انقلاب اسلامی، ۱۳۹۱.
۱۸. دفتر حفظ و نشر آثار حضرت الله العظمی خامنه‌ای، سایت khamenei.ir.
۱۹. فروتنی، زهرا، تحلیل تأثیر مدیریت مبتنی بر کرامت انسانی بر کیفیت زندگی کاری، فصلنامه مطالعات رفتار سازمانی، ۱۳۹۶، سال ششم، شماره ۲.
۲۰. رحیمیان، محمدحسین، بهره‌وری در نگاهی دیگر در دومین کنگره ملی بهره‌وری ایران، سازمان ملی بهره‌وری ایران، ۱۳۷۵.
۲۱. زحیلی، وهبه بن مصطفی، تفسیرالوسیط (زحیلی)، چاپ اول، دمشق، دارالفکر، ۱۴۲۲ق.

۲۲. سبحانی تبریزی، جعفر، سیمای فرزائگان، قم-ایران: مؤسسه امام صادق علیه‌السلام، ۱۳۸۸ه.ش.
۲۳. سیف‌الدین، امیرعلی، مقاله: تسهیلگری اسلام در جهت تحقق اقتصاد دانش‌بنیان؛ نگرشی جدید به بستر نهادی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، فصلنامه: سیاست علم و فناوری، سال پنجم، شماره ۴، تابستان ۱۳۹۲.
۲۴. طباطبایی، محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، ۲۰ جلد، مؤسسه الأعلمی للمطبوعات، لبنان-بیروت، چاپ: ۲، ۱۳۹۰ه.ق.
۲۵. طیب، سید عبدالحسین، اطیب البیان فی تفسیر القرآن، تهران: انتشارات اسلام، چاپ دوم، ۱۳۷۸ه.ش.
۲۶. فضل‌الله، سید محمدحسین، تفسیر من وحی القرآن، چاپ دوم، بیروت، دارالملاک للطباعة و النشر، ۱۴۱۹ق.
۲۷. قرشی‌بنابی، علی‌اکبر، تفسیر احسن‌الحديث، ۱۲ جلد، بنیاد بعثت، مرکز چاپ و نشر، ایران-تهران، چاپ: ۲، ۱۳۷۵ه.ش.
۲۸. قرضاوی، یوسف، قرآن منشور زندگی، ۱ جلد، ایران-تهران: احسان، چاپ: ۱، ۱۳۸۲ه.ش.
۲۹. محمدی ری‌شهری، محمد، موسوعه معارف‌الکتاب والسنة، ۱۰ ج، بیروت - لبنان: مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، ۱۴۳۲-۲۰۱۱.
۳۰. مدرسی، سید محمدتقی، من هدی القرآن، چاپ اول، تهران، دار معجبی‌الحسین، ۱۴۱۹ق.
۳۱. مصباح یزدی، محمدتقی، انسان‌سازی در قرآن، چ ۵، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (قدس سره)، ۱۳۹۳ه.ش.
۳۲. معین، محمد، ۱۳۸۶ش، فرهنگ معین، چاپ چهارم، تهران، ادنا.

۳۳. مغنیه، محمدجواد، التفسیر الکاشف، ۷ جلد، ایران-قم: دارالکتاب الإسلامی، چاپ: ۱، ۱۴۲۴ه.ق.
۳۴. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، ۲۸ جلد، ایران-تهران: دارالکتب الإسلامیة، چاپ: ۱۰، ۱۳۷۱ه.ش.
۳۵. مکارم شیرازی، ناصر، موسوعه الفقه الإسلامی المقارن، ۲ ج، قم-ایران: دارالنشر الإمام علی بن ابی طالب (علیه السلام)، ۱۳۹۰-۱۴۳۲.
۳۶. نوری، حسین بن محمد تقی، مستدرک الوسائل، ۳۰ ج. بیروت-لبنان: مؤسسه آل البيت (علیهم السلام) لإحياء التراث، ۱۴۰۸-۱۴۰۹.
۳۷. الهامی نیا، علی اصغر، یوسفیان، نعمت‌الله، و حسینی، تقی، اخلاق اقتصادی، ۱ ج، تهران - ایران: سپاه پاسداران انقلاب اسلامی؛ نمایندگی ولی فقیه؛ اداره آموزش‌های عقیدتی سیاسی، ۱۳۷۶.

Resorce:

- *Quran – e – Karim (The Holy Quran)*
  - *Nahj al-Balaghah (The Peak of Eloquence)*
۱. Ahmadzadeh, Mostafa, *Maqale: Sura Asr; Manshoor-e Bahrevari-ye Quran-e Kareem (Article: “Surah Asr; Manifestation of Benefit in the Quran,”)* Journal: Pazhuheshha-ye Quran (Quranic Research), Sixteenth Year, No. ۶۲ and ۶۳, Fall ۱۳۸۹ SH (۲۰۱۰ CE).
  ۲. Amodi, Abdul Wahid bin Mohammad, and Rajaei, Mehdi, *Ghurar al-Hikam (The Jewels of Wisdom)*, Volume ۱, Qom, Iran: Dar al-Ketab al-Islami, ۱۴۱۰ AH (۱۹۹۰ CE).
  ۳. Ansarian, Hossein, *Tafsir wa Sharh Sahifah Sajjadiyah (Interpretation and Explanation of Sahifah Sajjadiyah)*, ۱۰ Volumes, Qom, Iran: Dar al-Irfan, ۱۳۸۳ SH (۲۰۰۴ CE).
  ۴. Bafkar, Hossein, *Bahrivari dar Partow-e Eslam (Efficiency in the Light of Islam)*, Qom: Islamic Research Center of IRIB, ۱۳۸۴ SH (۲۰۰۵ CE).
  ۵. *Edarah e Amar wa Barnamerizi (Statistical and Strategy Center of Iran)* (۱۳۸۷ SH/ ۲۰۰۸ CE) Accessible at the internet address: http://www.koaj.ir/upload_images/images/۸۷-۲-۲۳_۰_۱۱۵۱۳.doc
  ۶. Fadlallah, Sayyid Mohammad Hussein, *Tafsir min Wahy al-Quran (Quranic Exegesis from Revelation)*, ۲nd Edition, Beirut, Dar al-Malak lil-Taba'ah wa al-Nashr, ۱۴۱۹ AH (۱۹۹۸ CE).
  ۷. Forotani, Zahra, *Tahlil-e Tasir-e Modiriat-e Mobtani bar Karamat-e Ensaní bar Kifayat-e Zendeqi Kari (AnAnalysis of the Impact of Human Dignity-Based Management on Quality of Work Life)*, Journal of Organizational Behavior Studies, ۱۳۹۶ SH (۲۰۱۷ CE), Volume ۶, Number ۲.

۸. Ha'eri Tehrani, Ali, *Maqtanayat al-Durar (The Selected Jewels)*, ۱۲ Volumes, Tehran, Iran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah, ۱۳۳۷-۱۳۳۸ SH (۱۹۵۸-۱۹۵۹ CE).
۹. Hurr Ameli, Mohammad bin Hasan, *Tafsil Wasail al-Shia ila Tahsil Masa'il al-Shariah (The Elaboration of Means of the Shia for the Acquisition of Jurisprudential Issues)*, ۳۰ Volumes, Qom, Iran: The Ahl al-Bayt Heritage Revival Foundation, ۱۴۱۶ AH (۱۹۹۵ CE).
۱۰. Ibn Ashur, Mohammad bin Tahir, *Al-Tahrir wa al-Tarwir (The Author and Enlightenment)*, N.p. n.p., n.d.
۱۱. Ibn Babawayh, Mohammad bin Ali, *Al-Amali (The Dictations)*, Tehran: Ketabchi, ۶th Edition, ۱۳۷۶ SH (۱۹۹۷ CE).
۱۲. Ilhami Nia, Ali Asghar; Yousufian, Ne'matollah; Hosseini, Taqi, *Akhlaq-e Eqtesadi (Economic Ethics)*, ۱ Volume, Tehran-Iran: Sepah Pasdaran-e Enqelab-e Eslami; Office of Education in Political and Doctrinal Matters, ۱۳۷۶ SH (۱۹۹۷ CE).
۱۳. Jafari, Mohammad Taqi, "Darbare ye Bahrawavi (Concerning Efficiency)" in the ۲nd National Efficiency Congress of Iran, National Organization for Efficiency of Iran, ۱۳۷۵ SH (۱۹۹۶ CE).
۱۴. Javadi Amoli, Abdullah, *Islam va Mohit Zist (Islam and the Environment)*, Esra Publications, ۵th Edition, ۱۳۸۸ AH (۲۰۰۹ CE).
۱۵. Khamenei, Ali, The Leader of the Islamic Republic of Iran, *Bayan Quran: Tafsir Surah Bara'at (Quranic Interpretation: Surah Bara'at)*, Cultural Revolution Institute, Office for Preservation and Publication of Ayatollah Ali Khamenei's Works, Tehran, Iran, ۱۳۹۸ AH (۲۰۱۹ CE).
۱۶. Khamenei, Ali, The Leader of the Islamic Republic of Iran, *Bayanat (Statements)*, Volume ۲۱, N.p. n.p., n.d.
۱۷. Khamenei, Ali, The Leader of the Islamic Republic of Iran, *Bayanat (Statements)*, Volume ۳۷, N.p. n.p., n.d.

۱۸. Khamenei, Ali, The Leader of the Islamic Republic of Iran, *Ma'ishat Muminaneh (The Pious Life)*, Tehran, Iran: Cultural Revolution Institute, Office for Preservation and Publication of Ayatollah Ali Khamenei's Works, ۱۳۹۸ AH (۲۰۱۹ CE).
۱۹. Khamenei, Ali, The Leader of the Islamic Republic of Iran, *Nahj al-Balagha: Explanation of Some Parts of Nahj al-Balagha*, Tehran, Iran: Cultural Revolution Institute, Office for Preservation and Publication of Ayatollah Ali Khamenei's Works, ۱۳۹۸ AH (۲۰۱۹ CE).
۲۰. Khamenei, Ali, The Leader of the Islamic Republic of Iran, *Yazdeh Guftar Darbare Bedari Isalmi (Eleven Talks on Islamic Awakening)*, Tehran, Iran: Cultural Revolution Institute, Office for Preservation and Publication of Ayatollah Ali Khamenei's Works, ۱۳۹۱ SH (۲۰۱۲ CE).
۲۱. Makarem Shirazi, Naser, *Mawsuat al-Fiqh al-Islami al-Muqaran (Encyclopedia of Comparative Islamic Jurisprudence)*, ۲ Volumes, Qom-Iran: Dar al-Nashr al-Imam Ali bin Abi Talib (AS), ۱۳۹۰-۱۴۳۲.
۲۲. Makarem Shirazi, Naser, *Tafsir-e Nemouneh (The Exemplary Interpretation)*, ۲۸ Volumes, Iran-Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyyah, ۱۰th Edition, ۱۳۷۱ SH (۱۹۹۲ CE).
۲۳. Misbah Yazdi, Mohammad Taqi, *Insansazi dar Quran (Humanization in the Quran)*, Volume ۰, Publications of the Educational and Research Institute of Imam Khomeini (RA), ۱۳۹۳ SH (۲۰۱۴ CE).
۲۴. Modarresi, Sayyid Mohammad Taqi, *Min Hidayat al-Quran (From the Guidance of the Quran)*, ۱st Edition, Tehran, Dar Mahabbe al-Hussein, ۱۴۱۹ AH (۱۹۹۸ CE).
۲۵. Mohammadi Reyshahri, Mohammad, *Mawsu'at Ma'arif al-Kitab wa al-Sunnah (The Encyclopedia of Qurna and Sunnat)*, ۱۰ Volumes, Beirut-Lebanon: Sceintific-Cultural Institute of Dar al-Hadith, ۱۴۳۲ AH (۲۰۱۱ CE).

۲۶. Mo'in, Mohammad, *Farhang-e Mo'in (Mo'in's Dictionary)*, ۴th Edition, Tehran, Edina, ۱۳۸۶ SH (۲۰۰۷ CE).
۲۷. Mughniyah, Mohammad Javad, *Tafsir al-Kashshaf (The Discovering Interpretation)*, ۷ Volumes, Iran - Qom: Dar al-Kitab al-Islami, ۱st Edition, ۱۴۲۴ AH (۲۰۰۳ CE).
۲۸. Nuri, Hussein bin Mohammad Taqi, *Mustadrak al-Wasa'il*, ۳۰ Volumes, Beirut-Lebanon: Mu'assasat Aal al-Bayt li-Ihya' al-Turath, ۱۴۰۸-۱۴۰۹ AH (۱۹۸۷-۱۹۸۸ CE).
۲۹. Office for Preservation and Publication of the Works of Ayatollah Khamenei, Website: khamenei.ir.
۳۰. Qarashi Bonabi, Ali Akbar, *Tafsir Ahsan al-Hadith (Exegesis of Best Expression)*, ۱۲ Volumes, Bonyad-e Be'that, Publishing Center, Iran-Tehran, ۲nd Edition, ۱۳۷۰ SH (۱۹۹۶ CE).
۳۱. Qarzavi, Yousuf, *Quran-e Munshur-e Zendegi (Quran, the Manifest Guide of Life)*, ۱ Volume, Iran-Tehran: Ehsan, ۱st Edition, ۱۳۸۲ SH (۲۰۰۳ CE).
۳۲. Rahimian, Mohammad Hussein, *Baha'varie dar Negahi Digar dar Dovomin Kongre-ye Melli-ye Baha'varie Iran (Productivity from Another Perspective in the ۷nd National Congress on Iran's Productivity)*, National Organization for Productivity, ۱۳۷۰ SH (۱۹۹۶ CE).
۳۳. Sabhani Tabrizi, Jafar, *Simaye Farzangan (The Image of Virtuous Individuals)*, Qom, Iran: Imam Sadiq Institute, ۱۳۸۸ SH (۲۰۰۹ CE).
۳۴. Seif al-Din, Amir Ali, "Moqale: Tashihgari-ye Eslam dar Jihat-e Tahqiq-e Eqtesad-e Daneshbani" (*Facilitating Islam towards the Realization of Knowledge-Based Economy; A New Perspective on the Platform of Presenting an Iranian Islamic Model of Progress*), Journal: Siyasat-e Elm va Fanavari (Political Science and Technology), ۰th Year, Number ۴, Summer ۱۳۹۲ SH (۲۰۱۳ CE).

۳۵. Tabatabai, Mohammad Hussein, *Al-Mizan fi Tafsir al-Quran*, ۲۰ Volumes, Al-A'lami Press, Lebanon-Beirut, ۲nd Edition, ۱۳۹۰ AH (۱۹۷۰ CE).
۳۶. Tayyeb, Sayyed Abdul-Hussein, *Atyab al-Bayan fi Tafsir al-Quran (The Most Pleasant Explanations in Quran Interpretation)*, Tehran: Islam Publications, ۲nd Edition, ۱۳۷۸ SH (۱۹۹۹ CE).
۳۷. Zuhayli, Wahba bin Mustafa, *Tafsir al-Waseet (Zuhayli)*, ۱st Edition, Damascus, Dar al-Fikr, ۱۴۲۲ AH (۲۰۰۱ CE).